

wać swe wysiłki, aby poprawić swoje zrozumienie matematyki. Ocena ma dotyczyć ukazywania dróg rozwoju dziecka, a nie prezentacji jego osiągnięć. Wyniki badań wskazują na pozytywny wpływ oceniania kształtującego na motywację, wiarę we własne możliwości oraz osiągnięcia uczniów.

Poza cennymi przesłaniami metodologicznymi oraz konkretnymi przykładami ciekawych zagadnień problemowych, prezentowana książka zawiera serię załączników stanowiących gotowe do wykorzystania druki z wzorami omawianych zadań i arkuszy refleksji. Bogate źródło wiedzy dla każdego nauczyciela stanowi również rozległa bibliografia. Opisane przez Boaler innowacyjne metody pracy z grupą, inspirujące podejście do tematu prac domowych, zaproponowane sposoby na uaktywnienie uczniów w ich świadomych poszukiwaniach twórczych rozwiązań, propozycje zadań otwartych i entuzjazm autorki wobec wykorzystywania błędów do wzmacniania samooceny dzieci i młodzieży sprawiają, że *Matematyczne sposoby myślenia* możemy traktować jako cenne kompendium wiedzy praktycznej dla każdego nauczyciela przedmiotu. Piękna matematyka, do której tworzenia zachęca autorka, jest możliwa pod warunkiem, że w szkole nie zabraknie wspólnotowej życzliwości i wolności ofiarowanej uczniom przez wrażliwego i dobrze przygotowanego pedagoga.

Kalina Jastrzębowska
Uniwersytet Warszawski

Anna Wiłkomirska, Adam Fijałkowski, *Jaki Patriotyzm?*,
Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016, 176 s.

Sposób rozumienia i odczuwania przez Polaków patriotyzmu w okresie przełomu dziejowego z 1989 r. i związanej z nim zmiany ustrojowej oraz kształtowanie się podstaw demokracji w latach 1990–2015 stanowi główną oś problematyki publikacji Anny Wiłkomirskiej i Adama Fijałkowskiego. Książka zawiera pięć rozdziałów. Pierwsze trzy dotyczą teorii zagadnienia patriotyzmu w kontekście historycznym, filozoficznym, psychologicznym i społecznym. Czwarty i piąty rozdział rozpościera teoretyczną podstawę do analizy wyników badań nad patriotyzmem prowadzonych w Polsce w okresie ostatniego dwudziestopięcioletnia. Autorzy ukazali zmieniające się postawy patriotyczne Polaków. Równno-

cześnie przeanalizowano wyniki analogicznych badań prowadzonych w innych krajach, które obrazują sposób rozumienia patriotyzmu przez różne narody i społeczeństwa. Zestawienie i analiza wyników badań krajowych i zagranicznych ukazuje rozumienie i odczuwanie patriotyzmu przez Polaków na tle społeczeństw Europy i świata.

Rozdział „Patriotyzm – zarys problematyki w kontekście historycznym” ukazuje problem rozumienia pojęcia patriotyzmu na przestrzeni dziejów Polski. Punktem wyjścia prezentowanej analizy historycznej jest przegląd literatury starożytnej Grecji i Rzymu. Tam patriotyzm miał charakter lokalny i wiązał się z miłością do żony i dzieci, domu rodzinnego, ziemi ojców oraz miejscowej społeczności. Ta miłość do „małej ojczyzny” wyprzedzała miłość do ojczyzny wielkiej, czyli do państwa i w połączeniu z cnotami oraz obowiązkami obywatelskimi, wzywała do ofiary i poświęcenia za ojczyznę, aż do gotowości oddania życia dla niej.

Zainteresowanie budzi analiza kształtowania się postaw patriotycznych w Polsce, zwłaszcza że poznajemy je od samych początków istnienia państwa polskiego, poprzez czasy nowożytne do współczesności. Podstawą analizy były źródła historyczne: *Kroniki* Galla Anonima, Wincentego Kadłubka i Jana Długosza, *Memoriał* Jana Ostroga, pisma Piotra Skargi, Stanisława Staszica, *Katechizm Rycerski* ks. Adama Czartoryskiego, literatura polska oraz współczesne filmy i teksty piosenek. Zamieszczony krótki rys historyczny jest cenny, ponieważ pokazuje ewolucję patriotyzmu w Polsce oraz jej związek i zależność od sytuacji politycznej i społecznej kraju, która kształtowała sposób postrzegania państwa i obowiązków wobec niego.

W czasach piastowskich patriotyzm był określany jako miłość do ojczyzny. Rozpatrywano go w kategoriach posłuszeństwa wobec króla, miłości do języka polskiego i polskich symboli, gotowości ofiary, poświęcenia życia swojego i swoich najbliższych dla dobra ojczyzny. Dodatkowo literatura piękna epoki Odrodzenia, szkicując ideał szlachcica, ziemianina i obywatela, podkreślała w polskiej przeszłości dziejowej obecność i znaczenie patriotyzmu lokalnego, rozumianego jako przywiązanie i miłość do „małej ojczyzny”. W XVI w. Piotr Skarga wiązał miłość do ojczyzny z miłością do Boga i wiernością Kościołowi katolickiemu, dając podstawy do narodzin stereotypu „Polak katolik”, który przez wiele dziesięcioleci będzie wyznacznikiem polskości i patriotyzmu. Oświecenie, niosąc ze sobą centralizację państwa, wprowadziło pojęcie patriotyzmu obywatelskiego rozumianego jako przywiązanie do państwa i troska o państwo, równocześnie nakładając na obywateli obowiązek wywiązywania się ze swych powinności wobec ojczyzny np. płacenia podatków.

W latach niewoli zrodziły się trzy nowe sposoby rozumienia patriotyzmu: 1. niepodległościowy, powiązany z walką i czynem zbrojnym, 2. modernizacyjny, kładący akcent na pracę i życie dla ojczyzny, 3. republikański, rozumiany jako podtrzymywanie dawnej świetlanej tradycji Rzeczypospolitej. Te trzy typy patriotyzmu współistniały ze sobą, łącząc się i uzupełniając nawzajem. W okresie międzywojennym mamy do czynienia z patriotyzmem państwowym reprezentowanym przez Piłsudskiego i sanację oraz narodowym, który reprezentowała endecja i Dmowski. Podział ten był rezultatem dyskusji i przeciwstawienia sobie „narodu” i „państwa” oraz prób określenia ich wzajemnej relacji. Natomiast w okresie PRL-u mieliśmy do czynienia – na co wskazują autorzy książki – z patriotyzmem służalczym, zakłamanym i prosowieckim, ale także u poszczególnych ludzi, z patriotyzmem, który przejawiał się szacunkiem do Polski. W latach 80. przejawem patriotyzmu był opór wobec władzy ludowej.

Zjawiskiem patriotyzmu interesowali się także filozofowie, psychologowie i socjologowie. Mimo obszernej literatury przedmiotu, świadczącej o zainteresowaniu tą problematyką nie udało się wypracować wspólnej definicji patriotyzmu oraz związanych z tym definicji narodu i tożsamości, jak też przeprowadzić ich klasyfikacji. Autorzy książki w rozdziałach „Definiowanie i klasyfikacje patriotyzmu” oraz „Tożsamość narodowa, rozumienie patriotyzmu i kryteria polskości” przytaczając poglądy polskich i zagranicznych myślicieli na zjawisko patriotyzmu i związane z nim zagadnienia narodu i tożsamości, przedstawiają ich złożoność i interdyscyplinarność. Wskazują na brak jednoznaczności w definiowaniu i klasyfikacji patriotyzmu i pojęć z nim powiązanych oraz związane z tym problemy natury metodologicznej. Nie bez znaczenia jest niejednoznaczność definicji ojczyzny. Trudność w zdefiniowaniu patriotyzmu wpływa także z jego emocjonalnego zabarwienia, gdyż towarzyszące mu uczucia mają charakter zarówno pozytywny, jak i negatywny, przechodzą od miłości i dumy przez wstyd i smutek. Równocześnie konsekwencje postaw patriotycznych mogą być odmiennie odbierane i oceniane przez różne grupy społeczne, wywołując silne emocje mogą prowadzić do konfliktów i zatargów.

W nawiązaniu do sporów na tle narodowościowym, Wiłkomirska i Fijałkowski wskazują na wąską granicę dzielącą patriotyzm od nacjonalizmu i związane z tym niebezpieczeństwa i zagrożenia. W Polsce nacjonalizm ma konotacje wyraźnie negatywne i wrogie, co wpływa z naszej historii. Ten ładunek negatywny jest odgórnie wpisany w samo pojęcie nacjonalizmu. Inaczej jest poza granicami Polski, tu nacjonalizm oznacza nic więcej ponad miłość do narodu. Nie ma on zabarwienia negatywnego i traktowany jest jako neutralny i nieszkodliwy, może jednak w sytuacjach szczególnych rozwijać się i stanowić zagrożenie.

Zwraca na to uwagę Michael Biling dowodząc, że „dzisiejsze formy łagodnego nacjonalizmu mają rutynowy, codzienny charakter, nie zauważamy ich i w tym tkwi poważne niebezpieczeństwo reaktywacji jego niszczących postaci” (s. 67).

Na wiele sposobów definiowane jest także, związane z patriotyzmem, pojęcie tożsamości. Kształtująca się pod wpływem przemian społecznych i interakcji jednostki ze społeczeństwem tożsamość, była przedmiotem zainteresowania przede wszystkim psychologów i socjologów. Przytaczając i analizując ich poglądy, autorzy pracy wskazali na tożsamość indywidualną i zbiorową oraz tożsamość narodową jako formę tożsamości zbiorowej. Dla definicji i klasyfikacji tożsamości narodowej duże znaczenie ma definicja i klasyfikacja pojęcia narodu, która może być jej podstawą. Ale i w tym przypadku są rozpiętości w definiowaniu i klasyfikacji pojęcia narodu, a granice między nimi płynne i mało wyraźne. Przykładem jest podział koncepcji narodu pod względem etnicznym, kulturalnym, polityczno-państwowym i obywatelskim.

Typologia patriotyzmu jest tak samo różnorodna, jak różnorodne są definicje patriotyzmu. Wilkomirska i Fijałkowski piszą o podziałach dychotomicznych, wyróżniając patriotyzm zamknięty i otwarty, ślepy i konstruktywny, autorytarny i demokratyczny. Taka klasyfikacja nie jest jednak wystarczająca, ponieważ nie wyczerpuje złożoności zagadnienia zjawiska patriotyzmu. W dalszej kolejności pokazują różne typologie patriotyzmu za podstawę przyjmujące ujęcie historyczne i współczesne patriotyzmu, np. typologia Andrzeja Nowaka, który wyróżnił patriotyzm republikański, niepodległościowo-imperialny oraz modernizacyjny. Do historii odwołuje się Andrzej Walicki dzieląc patriotyzm na wierność woli narodowej, wierność idei narodowej oraz obronę interesu narodowego. Do podziału tego Henryk Woźniak dodał patriotyzm pozytywistyczny. Janusz Gajda dzieli patriotyzm na romantyczny i pozytywistyczny, zaś Henryk Herman wyróżnia patriotyzm narodowy, państwowy i cywilizacyjny.

Niejednolite kryteria typologii patriotyzmu zaproponował Igor Primoratz, wyróżniając patriotyzm ekstremalny, silny, umiarkowany, ograniczony i etyczny. Na uwagę zasługuje także patriotyzm konstytucyjny, który wprowadził w miejsce państwa narodowego – państwo obywatelskie. Patriotyzm ten narodził się w Niemczech w latach 70. w opozycji do tendencji nacjonalistycznych, a upowszechnił go Jürgen Habermas.

Współczesnym i ciekawym zarazem zjawiskiem, na jakie wskazują autorzy książki, jest patriotyzm gospodarczy, który ma istotne znaczenie wobec rosnącej konkurencji ekonomicznej, jego uzupełnieniem jest patriotyzm konsumenci, polegający na preferowaniu produktów rodzimych. Nowością jest patriotyzm sportowy, który towarzyszy imprezom sportowym i wiąże się z silnymi emocja-

mi, jest też źródłem zarówno poczucia dumy narodowej, jak i dramatów narodowych oraz patriotyzm obywatelski rozumiany jako aktywność w obrębie grupy społecznej poza strukturami państwa, którego ślady można zaobserwować w innych typologiach patriotyzmu.

Analizy teoretyczne były podstawą do opracowania interpretacji wyników badań nad patriotyzmem. Rozdział „Tożsamość narodowa, rozumienie patriotyzmu i kryteria polskości” opracowany na podstawie badań CBOS z 2008 i 2016 r., pokazuje sposób rozumienia i odczuwania patriotyzmu przez Polaków, przyjęte przez nich kryteria, określające patriotyzm oraz zmiany, które zaszły w sposobie postrzegania patriotyzmu na przestrzeni ośmiu lat dzielących przeprowadzone badania. Dane empiryczne potwierdziły, że polski patriotyzm ma charakter martyrologiczny i tradycyjno-narodowy, odwołujący się do polskiej przeszłości, tożsamości narodowej, kultury i obyczajów. Równocześnie pokazały, że patriotyzm obywatelski, charakterystyczny dla czasów pokoju i stabilizacji, a rozumiany jako wypełnianie obowiązków wobec państwa, rzetelna praca zawodowa, udział w wyborach, jest słabo zakorzeniony w polskiej świadomości społecznej. Jednak jego znaczenie – jak pokazują badania CBOS – wzrosło na przestrzeni minionych ośmiu lat. Zmniejszył się natomiast wskaźnik osób wiążących patriotyzm z wychowaniem religijnym.

Wyniki badań nad poczuciem dumy i wstydu narodowego autorzy rozważają w rozdziale „Duma narodowa”. Rezultaty poszukiwań badawczych w Polsce zestawili i porównali z wynikami badań przeprowadzonych w innych krajach. Dzięki czemu można zobaczyć postawy Polaków na tle postaw mieszkańców krajów europejskich i świata. Wyniki badań przeprowadzonych w Polsce ukazują zależność poczucia dumy i wstydu od wielu czynników np. wieku, wykształcenia, pozycji społecznej, miejsca zamieszkania, zarobków. Ciekawe, że dumni z bycia Polakami są osoby po 65 roku życia, osoby z dużych miast oraz z wyższym wykształceniem, słabiej z Polską identyfikują się osoby o wykształceniu średnim i nie najwyższych dochodach, pochodzące z małych miasteczek i wsi. „Ich pozycja społeczna, jak można się domyślać, nie daje satysfakcji i zadowolenia z życia. Winą za to obarczają prawdopodobnie państwo” (s. 115). Poczucie wstydu z bycia Polakiem odczuwają najczęściej ludzie młodzi, uczniowie i studenci, mieszkańcy dużych miast i osoby o wysokich dochodach. Autorzy tłumaczą ich postawę ambicją i potrzebą widzenia Polski jako kraju liberalnego, o wysokiej pozycji międzynarodowej i kompetentnych rządzących.

Powody dumy narodowej autorzy pogrupowali na: 1. współczesne osiągnięcia i wizerunek Polski, 2. historia, kultura i tradycja, 3. gospodarka i praca. Powody

wstydu podzielono na następujące kategorie: a. polityczno-gospodarcza sytuacja wewnętrzna, b. wizerunek i zachowania za granicą, c. negatywne cechy i zachowania. Co ciekawe, jak zauważyli autorzy, w wymiarze jednostkowym dumni jesteśmy z tego, co osiągamy współcześnie np. sukcesy sportowe i gdy słyszymy dobre opinie o Polakach za granicą. Odczuwane przez Polaków poczucie wstydu jest związane z bieżącą sytuacją. Wstydzimy się za polityków, niekulturalne zachowania Polaków za granicą, powodem do wstydu jest też przestępczość. Tymczasem jako naród charakteryzuje nas głęboko zakorzenione w przeszłości, tradycji i kulturze poczucie dumy narodowej. „Polska (także Rosja) jak wynika z badań, jest ciekawym przypadkiem kraju, gdzie dość chłodnym ocenom różnych obszarów społecznych towarzyszy silna pozytywna tożsamość narodowa połączona z dumą. Oznacza to, że nawet negatywny wizerunek kraju może nie mieć wpływu na afirmujące nastawienie do ojczyzny. Jest to zjawisko charakterystyczne dla kultur honoru i przekonania o wyższości wynikającej z historii, czy zasad moralnych, które możemy uznawać nawet za ważniejsze dla przetrwania i wartości narodu niż istotne dla codzienności np. wartości ekonomiczne czy rozwój technologii” (s. 127).

Analizując poczucie dumy narodowej w wymiarze międzynarodowym, autorzy książki ukazali pozycję Polski na tle innych krajów Europy i świata, podkreślając zmiany w kształtowaniu się poglądów społeczeństw na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat. I w tym przypadku Wiłkomirska i Fijałkowski wskazują na kategorie czynników, które są źródłem poczucia dumy narodowej oraz wyjaśniają jej przyczyny. Pokazują na przykład, że o ile w krajach zachodnich po 1995 r. rosła liczba osób przywiązanych do kraju, to w krajach postkomunistycznych, także w Polsce, liczba ta malała. „Wydaje się, że te niskie wskaźniki mogą być wyjaśnione nie tylko adekwatną oceną rozwoju Polski w pierwszych dekadach po zmianach ustrojowych, ale stopniem rozczarowania Polaków niewystarczającym ich zdaniem tempem zmian oraz świadomością jak wiele nas dzieli od innych rozwiniętych krajów” (s. 129).

Książka nie wyczerpuje zagadnienia, ale to nie było założeniem autorów. Już sam tytuł: *Jaki patriotyzm?* dowodzi, że nie znajdziemy w książce odpowiedzi na pytanie o charakter wychowania patriotycznego. Pytanie to pozostaje otwarte i jest kierowane między innymi do teoretyków wychowania. Pokazując rozległość problemu teorii patriotyzmu i zagadnień mu pokrewnych oraz ich interdyscyplinarność i złożoność, praca zachęca do podjęcia i prowadzenia własnych badań w tym zakresie. To wielostronne ujęcie i spojrzenie na patriotyzm, pod kątem historycznym, społecznym, filozoficznym, psychologicznym, czy pedagogicznym, pokazuje wiele płaszczyzn ekstrapolacji tego zagadnienia. Jej wyniki

mogą okazać się kluczowe do sformułowania teorii wychowania patriotycznego i obywatelskiego polskiej młodzieży.

Praca Wiłkomirskiej i Fijałkowskiego kierowana jest także do nauczycieli – praktyków. Autorzy książki *Jaki patriotyzm?* pokazują w niej, jak uwarunkowania społeczne, polityczne i gospodarcze wpływają na kształtowanie się świadomości i tożsamości narodowej oraz na rolę przeszłości i tradycji w wychowaniu patriotycznym. Dowodzą znaczenia, jakie dla społeczeństwa, nie tylko z potrzeby przynależności do grupy narodowej, ale także poczucia jej ważności i wyjątkowości, ma kształtowanie poczucia dumy narodowej. Wskazują na obszary edukacji, które są ogromnie ważne dla przyszłości Polski i jej rozwoju, a wymagają zmiany postaw społecznych np. w sferze wychowania obywatelskiego, rozumianego jako wypełnianie obowiązków obywatelskich wobec państwa oraz uczciwa i rzetelna praca zawodowa.

Ewa Wołoszyn
Uniwersytet Warszawski

Athenae Gedanenses Ephraima Praetoriusa, oprac. Mariusz
Brodnicki, tłum. z języka łac. Maria Otto, Roman
Dzięgielewski; tłum. z języka niem. Jacek Kuchta,
Wydawnictwo Athenae Gedanenses, Gdańsk 2016, 590 s.

To wydawnictwo źródłowe jest efektem wielu lat pracy: najpierw Paula Gottfrieda Praetoriusa (ok. 1644–1703), później jego młodszego brata, Ephraima (1657–1723), a w naszych czasach Mariusza Brodnickiego i jego współpracowników. Obydwaj bracia Praetoriusowie musieli być zafascynowani Gdańskim Gimnazjum Akademickim, skoro tak dużo wysiłku włożyli w zgromadzenie informacji o tej szkole i jej twórcach oraz w przekazanie tych informacji czytelnikom. Cenili także historię jako skarbnicę doświadczeń, które warto ocalić od zapomnienia: „mijają godziny i pędzący czas wydaje na zapomnienie czyny, które w poprzednim wieku były chwalebne. Równocześnie pewne ślady i pamiątki dotyczące historii [...] wnet giną i pomału przemijają, ich przeznaczeniem jest zginąć za sprawą moli, niedługo obróćą się w pieprz i mak. [...] Z dobrym Bogiem przyłożyłem zatem ręki do tego pięknego trudu” (Brodnicki, oprac. 2016: 332),